

Психолого-педагогічний аспект моральних взаємовідносин у колективах і малих групах

УДК 37.009.14: 371.15: 37.034

Видиш М. М.

Питання морального виховання особистості є актуальним для сучасного суспільства, оскільки у формуванні людей з необмеженими творчими потенціалами, високим рівнем моральних принципів та розумово-вольовою активністю зацікавлена молода українська держава. Тому, визначаючи зміст, сутність та структуру моральних взаємовідносин у колективах і малих групах, ми спиралися передусім на дослідження вчених психологів та педагогів, концептуальні положення програми національної освіти про місце гуманістичних цінностей людства у вихованні молодшої генерації.

Певні аспекти взаємовідносин, згуртованості у колективах і малих групах ґрунтовно досліджували ряд учених – А. Анцупов, А. Бандура, Л. Бондаренко, Волков, Е. Донченко, Д. Карнегі, В. Друзь, А. Малишев, Г. Танко, Т. Титаренко, М. Харшіладзе, та ін. Вони виявили різний вплив взаємовідносин на ефективність діяльності людей, на моральний клімат у колективі, на особистість.

На сучасному етапі багато країн переживає глобальні проблеми екологічного, демографічного, економічного та політичного характеру, а також міжетнічні та релігійні конфлікти, стихійні лиха, зростання злочинності, наркоманії, кількості недуг, у тому числі психічних. Це стало каталізатором духовного падіння людини, втрати віри у майбутнє.

Педагогічні та психологічні рекомендації вчених зводяться до необхідності створення нових програм виховання та навчання, побудованих на єдності трьох начал: духовного, морального та інтелектуального. Ця гармонійна триєдність може вплинути на виховання нової людини як частини Всесвіту. Головні біди освіти та помилки її традиційних методів полягають в тому, що людина ХХІ ст. загалом залишається замкнутою в собі, не

усвідомлює свого місця у світі, не розширює рамки свого мислення до планетарного, не відчуває відповідальності за кожен власний крок, за кожную думку, за поведінку. Щоб подолати звуженість свого мислення та поведінки, вона повинна звернутися до першоджерел моральності та духовності, оскільки вони є природними ліками від деградації людства, що зараз спостерігається в суспільстві.

Вирішенням цих проблем займалися вчені педагоги та психологи, які вбачали завдання освіти, не лише в наданні основ знань з різних предметів, а й у формуванні всебічно розвиненої, духовної та морально зрілої особистості готової відповісти на виклик сучасного життя.

Проблемою морального виховання займалися такі учені, як І. Бех, Е. Бондаревська, М. Борищевський, Г. Ващенко, О. Газман, І. Грязнов, В. Караковський, Я. Коменський, А. Макаренко, А. Мудрик, В. Сухомлинський, Н. Щуркова та ін. Всі вони наголошували на необхідності морального спрямування виховання.

Мета статті полягає у визначенні змісту, сутності та структури моральних взаємовідносин у колективах і малих групах.

Для з'ясування сутності взаємовідносин доцільно розглянути дослідження учених. Так, наприклад, у дослідженні, проведеному І. Волковим [6], було показано, що між успіхом у навчальній діяльності студентів і структурою їхніх взаємовідносин існує така залежність: за більш чіткої внутрішньої структури спілкування у групі і при наявності вираженого соціометричного лідера можна спостерігати і більш високу успішність.

Л. Бондаренко та інші провели дослідження впливу взаємовідносин у групі на успішність розв'язання групового завдання [2]. Автори, зокрема, зробили такий висновок: у групах, що об'єднуються на основі взаємних симпатій, оптимальна для роботи організація взаємодії встановлюється швидше, ніж у випадкових групах. Це свідчать про позитивну роль взаємовідносин між людьми у групах.

Однак існують і дані протилежного характеру. Так, Є. Кузьмін у своїй роботі [12] наводить дані, що свідчать про негативну залежність між досліджуваними змінними. У дослідженні, проведеному під його керівництвом, було експериментально встановлено, що лабораторні групи, які складаються з друзів, гірше виконують завдання, ніж групи, що включають нейтральних індивідів.

У деяких дослідженнях, присвячених вивченню того ж самого питання, було показано, що відсутнього зв'язку між взаємовідносинами та успішністю групової діяльності може і взагалі не бути. Експериментальні дані подібного роду були, наприклад, отримані Р. Вайсманом і Є. Птичкіною [4].

В. Семенов, В. Машеро і Ю. Тимофєєв у своїх дослідженнях [17] не виявили залежності між соціально-психологічним кліматом первинного колективу та ефективністю його продуктивної діяльності. Було з'ясовано, що, незважаючи на те, що колективи передових та відстаючих виробничих ділянок відрізняються між собою за рівнем задоволеності від роботи, суттєвої різниці у характері особистих взаємовідносин у них немає.

Експеримент, проведений М. І. Харшиладзе [21], показав, що при більш простих завданнях між успішністю їх розв'язання та взаємовідносинами тих, хто їх виконує, існує позитивна залежність, а при більш складних - негативна. Було також зафіксовано позитивний вплив негативних міжособистісних установок на роботу групи в умовах співробітництва і негативний - в умовах, що виключають співробітництво.

Із аналізу літературних джерел можна зробити такі висновки:

1. Взаємовідносини є складним соціальним, психолого-педагогічним явищем. У них відображаються традиції, настрої, громадська думка колективу та інші соціально-психологічні явища та процеси. Вони суттєво впливають на особистість, колектив, діяльність і її кінцеві результати. Усе це визначає велику складність проведення аналізу взаємовідносин як у теоретичному, так і в практичному плані.

2. Серед учених склалося чотири основних підходи до розгляду впливу взаємовідносин на процес і результати спільної діяльності. Перша група вчених доводять позитивну залежність між взаємовідносинами та ефективністю спільної діяльності. Друга група дослідників вважають, що між позитивними взаємовідносинами та ефективністю спільних дій існує зворотний зв'язок. Третя група авторів вказують на змінний вплив взаємовідносин на спільну діяльність. І, нарешті, четверта група вчених стверджують, що ніяких кореляційних зв'язків між взаємовідносинами та успіхом спільної роботи немає.

Різні позиції у розумінні характеру взаємозв'язку взаємовідносин та результатів спільної діяльності слід пояснювати головним чином тим, що було досліджено різні групи, колективи різного рівня розвитку та соціальної належності, інколи без урахування соціальної значущості завдань, які вони розв'язують; у розуміння таких категорій, як „взаємовідносини” було вкладено різний зміст, використано різні за валідністю методики, що об'єктивно визначило різні підходи у вимірах; у ряді випадків було застосовано лише лабораторний експеримент, обмежений у можливості відтворення реальних життєвих ситуацій. Усе це дозволило зробити висновок про те, що наявні точки зору на характер досліджуваного зв'язку, значною мірою пояснюється різним трактуванням як змісту предмета дослідження, так і способів його аналізу.

Таким чином, аналіз літературних джерел свідчить, що для коректного розв'язання зазначеної нами проблеми перш за все необхідно визначити зміст такого поняття, як „взаємовідносини” його соціально-педагогічну сутність, а також виявити внутрішню структуру цього явища.

Проблематика взаємовідносин у малих групах - одна з найбільш розроблених у соціальній психології. Звернення до питань міжособистісних відносин знаходимо уже у перших роботах учених, які створювали сучасну соціальну психологію: Б. Беяєва, В. Бехтерева, М. Ланге, П. Блонського, Дж. Морено, З. Фрейда та багатьох інших психологів та соціологів.

Незважаючи на те, що, на жаль, найбільша кількість емпіричних досліджень у соціальній психології проведена саме з проблематики міжособистісних відносин, все ж визначення міжособистісних відносин у соціальній психології залишається досить нечітким. Те ж саме можна сказати і про проблему взаємовідносин у малих групах і колективах. Важливим при цьому є цілісне осмислення та узагальнення досягнень різних наукових шкіл, урахування всієї різноманітності підходів до вивчення зазначеної проблеми.

У нашому дослідженні ми часто будемо оперувати термінами „міжособистісні відносини” і „взаємовідносини”. Для того, щоб краще засвоїти цю проблему, будемо вважати ці поняття синонімами, оскільки вони близькі за змістом і суттю.

Щоб знайти відповідь на питання сутності взаємовідносин, ми стали аналізувати проблему внутрішньої структури взаємовідносин. Більшість дослідників навіть і не ставили перед собою цього завдання. Це можна підтвердити рядом фактів. Так, М. Табунов виділяє у структурі взаємовідносин три сфери: військово-функціональну, суспільно-політичну та побутову [20]. О. Сафін [16] додає до них управлінську та особистісну сфери взаємовідносин.

На наш погляд, визначення структури взаємовідносин, яке дають вищеназвані автори, потребує деякого коригування. В цьому випадку важливим є врахування того, що головними стійкими зв'язками об'єкта (взаємовідносин), що забезпечують його цілісність, є такі структурні компоненти: суб'єкти взаємовідносин, діяльність і поведінка цих суб'єктів у процесі взаємодії.

Саме таке розкриття внутрішньої структури взаємовідносин дозволяє більш повно визначити сутність даного явища:

1. Взаємовідносини - це об'єктивне, соціальне і психолого-педагогічне явище.
2. Взаємовідносини - це необхідний соціально-психологічний інструмент взаємодії свідомих людей.
3. Взаємовідносини можуть виступати психічним подразником, засобом

виховання, передумовою ефективної діяльності людей.

4. Взаємовідносини - це кероване явище. Ступінь керованості залежить від суб'єктів взаємовідносин. У колективі суб'єктом керування, як правило, виступає керівник.

Виявлення сутності взаємовідносин дозволяє більш повно вивчити таке явище, як моральні взаємовідносини у колективах та малих групах.

У дослідженні ми часто будемо оперувати категоріями „моральні відносини” і „моральні взаємовідносини”. Для кращого опрацювання проблеми будемо вважати ці поняття синонімами, оскільки вони близькі за змістом та суттю.

Для з'ясування особливостей формування моральної культури доцільно дати визначення понять „мораль” і „моральність”. Мораль як форма суспільної свідомості в процесі свого історичного розвитку пройшла певну еволюцію. Поняття це прийшло з Давнього Риму (*moralis* — моральний). У словнику В. Даля визначається як «правила для волі та совісті». В енциклопедичній, науковій, педагогічній літературі поняття моральності трактується так: це особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин [19, с. 654]; принцип буття особистості [10, с. 53]; суб'єктивний, індивідуальний бік суспільної складової явища [22, с. 86]; особиста форма етичної свідомості, сфера вільних та відповідальних вчинків особистості, її внутрішніх мотивів і прагнень творити добро [8, с. 8]; серцевина духовності, один із способів освоєння світу людиною, якість духовної культури в сфері відношень, почуттів і діяльності людей, що базується на визнанні гуманності, добра і справедливості [13, с. 7]. Отже, моральність стосується внутрішньої сутності людини, тоді як мораль є зовнішнім проявом.

У колі педагогічних досліджень зрілість моральної свідомості характеризується вмінням аналізувати свої бажання і вчинки, міркувати про явища моральності з позицій ідеалу, давати їм відповідну оцінку. Рівень моральної свідомості визначає рівень моральної культури, тобто вміння будувати свої відносини з іншими людьми: на основі поваги,

доброзичливості та принциповості, уваги, чуйності. Моральна культура особистості репрезентує ціннісноорієнтаційну програму діяльності, підвалини якої складають когнітивний, емоційний, поведінковий аспекти, і на персональному рівні представляє позитивну характеристику моральних якостей особистості, включаючи культуру моральної свідомості, моральних почуттів і морального вчинку.

Знання моралі ще не робить людину моральною, не гарантує правильність її вибору, тим більше не забезпечує внутрішньої готовності боротися за добро, жертвувати чимось заради нього.

Звичайно, заперечуючи абсолютну вартість знання моралі, можемо навести приклад, коли виховання через засвоєння правил веде до певних позитивних наслідків. Приклад, але водночас і підтвердження зворотного маємо на поверхні: в'язні можуть добре поводитись згідно з відповідними правилами. Можливо, така поведінка поступово для декого стане стереотипною. Але цей процес виховання ґрунтується не на власній волі людини, а на страхові, тискові ззовні, відсутності вибору.

Моральна диктатура здійснюється не лише у в'язниці, а й у тоталітарних суспільствах. Навіть у демократичних умовах життя людина є залежною від громадської думки, осуду інших людей. Контроль, ззовні, страх покарання тощо змушує іноді людину не красти, говорити правду часто поводитись всупереч власній волі, виявляти певні риси людини „вихованої”. Проте сьогодні, будуючи громадянське суспільство, усвідомлюємо, що цих мотивів недостатньо. В умовах свободи людині необхідно виробити власний механізм морального самоконтролю, самообмеження, причому з участю власної волі та розуму. Така людина повинна прийняти мораль як частку свого „Я”, бути моральною за внутрішньою потребою. Вона матиме свої принципи, закони, а тому зовнішні вимоги не є для неї головними.

Варто звернути увагу ще на один аспект проблеми. Традиційне виховання - через навчання моралі - повністю ґрунтувалося на раціоналістичному способі мислення. Відповідні методи базуються на

гіпотезах, доказах, синтезі, аналізі, і т.д. Водночас повністю заперечувались методи духовні, хоча зрозуміло, що поведінка людини переважно визначається її волею, почуттями, розумом. Хибність такого однобокого підходу в трактуванні проблеми виховання є очевидною. Якщо людиною керує не лише шлунок, а й душа, то глибин виховання неможливо досягнути лише раціоналістичним інструментарієм, неможливо за його допомогою „заглянути в душу”. Натомість педагогіка може і повинна висувати дещо іншу мету: підвести людину (вихованця) до тих „дверей”, де закінчується всесилля розуму, і сказати: „Ось твоя дорога, далі йди сама” Цими „дверима” є віра — „підстава сподіваного, доказ небаченого”[1]. За допомогою віри людина пускається в мандри духовним світом і знаходить себе. Лише по той бік „дверей” вона зможе пізнати, що є добро і зло, бо ці поняття не належать до раціонального світу. Вони - поняття духовні. Моральність бере своє коріння в духовності людини, вона є містком між людиною та її Творцем. Таким чином, людина постає перед нами в двох можливих вимірах — як людина „вихована”, що знає моральні правила поза сферою віри, і як людина, котра увібрала в себе релігійні засади на основі віри. Перша - діятиме згідно із зовнішніми умовами і під їхнім тиском готова будь-коли від засвоєних моральних поглядів відмовитись. Друга - буде поводитись морально, бо інакше їй не велить сумління [5, с. 27].

Саме тому проблема моральних взаємовідносин і сьогодні набуває оновленого змісту і залишається у полі зору учених-педагогів, філософів, етиків.

Сутність „моральних відносин” трактують по-різному. Так, наприклад, Г. Борисов відносить моральні відносини лише до сфери суспільної свідомості [3], В. Кореньков - до суспільного буття [11], Р. Янушкявичус всю мораль і моральні відносини відносить до сфери моральної свідомості [22], А. Архангельський, Стефан Ангелов, Д. Волкогонов вважають, що моральні відносини - це один з видів ідеологічних відносин, у якому вчинки, поведінка та соціальні дії здійснюються значною мірою на основі свідомості. Окремі

автори вважають, що моральні відносини є певною стороною всіх суспільних відносин [14], Інші вважають, що моральні відносини - це особливий вид суспільних відносин [18].

Д. Волкогонов вважає, що „моральні відносини - це по суті процес переходу моральних мотивів у моральні дії” [7]. В. Писаренко та І. Писаренко вважають, що моральні відносини – „це такі відносини, які визначаються нормами моралі і, на відміну від правових норм, що регулюються державою, виконуються добровільно” [15].

Відмінності у трактуванні сутності цього явища значною мірою пояснюється його складним та досить суперечливим характером.

Ми враховували це під час дослідження того, як розуміють сутність моральних взаємовідносин люди різних вікових та соціальних категорій.

Аналіз наведених відповідей свідчить, що люди сутність моральних взаємовідносин розуміють не однозначно. Однак усі відзначають, значна.

Таким чином, аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок про те, що моральні взаємовідносини у колективах та малих що моральні взаємовідносини у колективах та малих групах - це складне явище і роль його досить групах - це специфічний інструмент взаємодії його членів, що включає в себе моральну діяльність та поведінку людей, свідоме виконання ними норм і принципів загальнолюдської моралі, правових норм, високу культуру спілкування і моральну вихованість.

Це визначення сутності моральних взаємовідносин у колективах та малих групах дає можливість провести дослідження специфіки та функцій моральних взаємовідносин у сучасних умовах, визначити фактори, що впливають на їхнє формування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библия из книги Святого Письма Старого и Нового Завета. - М: 1989. - 1252 с.

2. Бондаренко Л. и др. Исследование взаимоотношений в малых группах в процессе совместной деятельности / Материалы 4 Всесоюзного съезда Общества психологов. – Тбилиси, 1971.

3. Борисов Г. Е. О категории нравственных отношений. – Новосибирск, 1969. – С. 90.

4. Вайсман Р. С., Птичкина Е. А. Эффективность деятельности группы и межличностные отношения / Новые исследования в психологии. - 1978. - №11.

5. Вишневський О. Мораль і так зване моральне виховання // Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. - Львів. 1996. - С. 27-37.

6. Волков И. П. Социометрический анализ творческих возможностей группы / Экспериментальная и прикладная психология. – М. – 1970. – Вып. 2.

7. Волкогонов Д. А. Военная этика. – М.: Воениздат, 1976. – 320 с.

8. Грибоедова Т. П. Нравственное развитие личности школьника: **Подходы** к диагностике. - Новокузнецк: Институт **повышения** квалификации, 2001.- 65 с.

9. Грязнов І.О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: Монографія. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б.Хмельницького, 2004. – 370 с.

10. Гусейнов А. А. Социальная природа нравственности. - М.: Изд-во МГУ, 1974. - 157 с.

11. Кореньков В. М. Взаимосвязь этических категорий и механизм морального регулирования. – Новосибирск, 1969. – С. 102.

12. Кузьмин Е. С. Вопросы социальной психологии руководства / Психология производству и воспитанию. – Л., 1977.

13. Лаптенко С. Д. Духовно-нравственный мир учащейся молодежи. - Минск: Амалфея, 2001. - 176 с.

14. Мостовая И. М. Юридическая психология. – К.: ВІРА-Р, 1998. – 96 с.

15. Писаренко В. И., Писаренко И. Я. Педагогическая этика. – Минск: Народная аскета, 1977.
16. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира. – Хмельницький: АПВУ, 1997. – 149 с.
17. Семенов В. Е., Машеро В. П., Тимофеев Ю. Т. Социально-психологический климат в первичном коллективе и производственная эффективность / Психология производству и воспитанию. - Л., 1977.
18. Словарь по этике. - М.: Политиздат, 1983. - С. 246.
19. Советский энциклопедический словарь / Под. ред. А. М. Прохорова. - Узд. 3-е. - М.: Советская энциклопедия, 1985. - 1600 с.
20. Табунов Н. Д. Воинский коллектив и закономерности его формирования / Методологические проблемы военной теории и практики. - М.: Воениздат, 1969. - С. 219.
21. Харшиладзе М. И. Влияние межличностных отношений на групповую деятельность: Автореф. Дис. ... канд. психолог. наук. Тбилиси, 1979.
22. Янушкявичус Р. Основы нравственности: Учебное пособие для школьников и студентов - Изд. 3-е_испр. и доп. - М.: Прогресс, 2000. - 456 с.

Анотації

Видиш Микола Миколайович

Психолого-педагогічний аспект моральних взаємовідносин у колективах і малих групах

У статті розглянуто психолого-педагогічний аспект моральних взаємовідносин і на основі аналізу досліджень вчених психологів та педагогів, концептуальних положень програм національної освіти про місце гуманістичних цінностей людства у вихованні молоді генерції, дано визначення змісту, сутності та структури моральних взаємовідносин у колективах і малих групах.

Ключові слова: мораль; взаємовідносини; колектив.

Аннотация

Выдыш Николай Николаевич

Психолого-педагогический аспект нравственных взаимоотношений в коллективах и малых группах

В статье рассмотрено психолого-педагогический аспект нравственных взаимоотношений и на основе анализу исследований ученых психологов и педагогов, концептуальных положений программ национального образования о месте гуманных ценностей человечества в воспитании молодой генерации, дано определение содержанию, сущности и структуре нравственных взаимоотношений в коллективах и малых группах.

Ключевые слова: нравственность; взаимоотношения; коллектив.

Annotation

Vydysh Mykola Mykolaiovych

Psychologo-pedagogical aspect of moral interrelations in groups and small teams.

Psychologo-pedagogical aspect of moral interrelations have been scrutinized in the article. Basing on the analysis of psychologists` and pedagogues` works as well as on the conceptual provisions of the national educational programs on the role of humanistic values of mankind in young generation upbringing the essence, contents and structure of moral interrelations in groups and small teams have been defined.

Key words: moral; interrelations; groups.